

gar, n'hi ha tatmateix un testimoni aragonès de 1684, en Ordenances de Terol mentre que d'eixartigar a mà no en trobo gens. Tampoc formes com *eixeramar*, *eixobrir*, *eixiuernar*, *eixalavar*, són en conjunt més antigues que *ermar*, *obrir*, *hivernar*, *llavar*. — 12 Per a *eixartellar* i *eixartell* i llur relació amb *eixartigar*, veg. EIXARCOLAR.

ARTILLERIA, del fr. *artillerie* id., derivat del fr. ant. *artillier* 'preparar, equipar', anteriorment *atillier* id., i aquest probablement d'un ll. vg. *APTICULARE, derivat d'APTARE 'adaptar'; cal tenir en compte que fins a la fi de l'Edat Mitjana aquest mot s'aplicà als estris de tota mena d'oficis pacífics i no fou més que des del segle XVI que tendí a fixar-se en el sentit guer- 15 rer, cosa que contribuï a generalitzar la forma començant en *art-*, per influència de la idea de *art* o saber tècnic que l'evolució del sentit implicava. □ 1.ª doc.: anys de 1370-80, a. 1397.

Igual que en les llengües germanes, en aquest grup de mots català és força més freqüent al principi l'abstracte *artilleria* que el personal *artiller*, i l'evolució del significat és també parafelada pertot. Però la llengua on apareix abans és el francès: allí es troba *artillerie* des del S. XIII, però el verb *atillier* des del XII, mentre 20 que la forma en *art-* no s'hi generalitza fins dos-cents anys més tard. D'aquí l'etimologia trobada per O. Bloch, *RLiR* XI, 314-6, i que vaig adoptar, completant-ne diversos detalls en el DCEC I, 292-3. Del francès va passar a les principals llengües europees. 30 A l'alemany des de 1475 (*artelrie*, *attelrie*, *artallary*, Kurrelmeyer, *MLN* xxxvi, 484); a l'angl. *artillery*, en el S. xv en el sentit modern, però en el xiv ja apareix en Chaucer amb el sentit de 'provisions, municions'. En castellà apareix *artelleria* per primer cop a mitjan 35 S. xv en el Mq. de Santillana: és possible, doncs, que el català (on el veiem des d'uns 70 anys abans) actués d'intermediari; després apareix en Nebrija *artelleria*, on la definició «machinae», «machinamenta» no aclareix si és bèl·lic o no, i *artiller* «maestro de ella», amb 40 terminació *-er* que revela la provenença fr. o cat.

Un APTICULARE apareix en el llatí del glossari aragonès de l'Escorial (c. 1400) traduït «apropiar», i és lícit suposar que ja va tenir un llunyà antecedent en l'APTICULARE postulat per Bloch, tal com *APPARICULARE (> APARELLAR) es derivava, ja en aquell temps, de APPARARE. No és gens segur que, de APTICULARE, el resultat a esperar en francès fos *ateillier* (paral·lel a *appareillier*), perquè en el sufix *-ICUL-* alternen capritxosament la *ī* i la *ĭ* (cat. *-ill*, *-ell*, cast. *-ijo* i *-ejo*, etc.), i TÍLLIA en francès ha donat *tille* al costat de *teille*.

Dono ara doc. catalana antiga. Res de canons ni de pólvora quan llegim «per veure les *arteyleries* les quals disien que eren profitoses per escalar» en un doc. rossellonès de 1397,¹ i ni tan sols en un altre de la mateixa zona tan tardà com 1521 en què es descriu el contingut d'una nau «adobada, axersiada, *artilada* y ffordnida de tots arreus» (*InuLCat.*, puix que es tracta d'eixarcia i *forrir d'arreus*, no és cosa de 60

canons), i fins l'oficial que treballa o replega el coral n'usava: «han voluntat de anar en terra de moros e d'altres infels per escitar lo officí de obrar corals e de trametre en aquelles parts *artelleries* per fer e continuar la dita obra --- *artelleries* o instruments del dit officí», doc. barceloní de 1447 (*BABL* XIX, 189); si és 'eines, artefactes' o inclús 'artificis' en les *Sentències Morals* de mj. S. xv no és ben clar, però no de guerra: «entre tots los hòmens del món han trobades e sabudes totes les sciències, arts e astúcies e *artelleries*, qui per un sol no són estades totes trobades» (*CoDoACA* XIII, 277); fins en el *Tirant* de Martorell veiem l'hortolà negre que guardava eines de cavar «en una cambra que dins l'ort havia, a hon tenia la sua *artelleria* per a conrear l'ort» (ed. pri. i Riq., p. 798, cap. 283, *NCl.* IV, 194.3).

Pel que fa al substantiu personal, és aquí on a les nostres terres tenim el doc. més antic, S. XIV, i aquest està encara més lluny d'eines contundents o explosives essents cosa de manyans: amb motiu de la mort del rei es van rompre els segells d'una escrivania per «aliquibus *artelleriis* ferreriis». 2 En aquests segles s'aplicava també a material bèl·lic: és ja freqüent, però sovint no veiem si són canons grossos o armes de foc mitjanes, o fins altres armes defensives (en part es deu tractar de ballesteria, grossos enginys de disparar pedres, etc.): així en la *Cròn.* del Cerimoniós (anys de 1370-80): «lexant en lo dit setge gins y *artilleries* y altres aparells que havia fets per combatre» (346); s'observa que sovint és armament defensiu: «trametre secors o subvenció de *artilleries* e altres coses necessàries per deffensió e bona guarda de la dita vila de Cobliure», a. 1457 (*RLR* L, 324) i no deu ser gaire posterior un de «nostra vila de Puigcerdà --- per a subvenir a la necessitat que aquella té de fer algunes pessas de *artelleria* per a deffentió» (*CaCandi, Misc. HiCat.* II, 191).

I així sovint en el *Tirant* (*Ag.* I, 60; II, 38; II, 72): queda clar que és sentit quasi igual al modern quan parla de fornir «lo castell axí d'armes, com de bombardes, balestes, e colobrines e spingardes e molta altra *artellaria*» (I, 24); i solament si pensem en canonades o cops d'ariet cobra tota la seva força la temerària i fantàstica al·lusió obscena que enclou *artelleria* en el cap. 280 (Riq., 787, *NCl.* IV, 172.12). Des d'avançat el segle XVI hem arribat a la limitació bèl·lica, i si encara de primer sembla tractar-se d'armes de foc lleugeres — uns homicides de Calacei eren persones tan «poderosas y en sus casas tenían tiros de *artelleria*» que per dominar-los calgué enviar-hi 12 genets i 43 homes de peu, l'any 1533—,³ després ja es deu tractar sempre de peces grosses: «pessas de *artilleria*: tormenta bellica» (*OPou, TbPu.*, 1575, 174); «un castell molt fort de murallas / --- / bombas y balas y *artilleria* / que de costum sempre van tirant», cançó popular de l'alt Empordà (Milà, *Romlo.*, 573). És el que correspon a l'evolució europea del mot i del concepte.⁴

Podem descartar ara les altres etimologies que s'havien publicat i que no tenien en compte aquesta evo-